

Makale Künyesi (Araştırma): Onur, S. (2020). Doğu Türkçesi - Latince sözlük: *vocabularium linguae giagataicae sive igureae (lexico ciagataico)*. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. 5 (1), 136-157.

DOĞU TÜRKÇESİ - LATİNCE SÖZLÜK: VOCABULARIUM LINGVAE GIAGATAICAE SIVE IGUREAE (LEXICO CIAGATAICO)

Samet ONUR¹

ÖZET

Bu çalışmada, Batılılar tarafından hazırlanan ilk Doğu Türkçesi (Çağatay) sözlüğü olan *Vocabularium Linguae Giagataicae sive Igureae (Lexico Ciagataico)* adlı eser tanıtılmaktadır. Çalışmada; Avrupa'da hazırlanan Doğu Türkçesi sözlükleri, *Vocabularium Linguae Giagataicae sive Igureae*'nin içerisinde yer aldığı yazma, Türkçenin Latin harfleriyle yazıldığı ilk eserler, *Vocabularium Linguae Giagataicae sive Igureae*'nin transkripsiyon sistemi, içeriği ve kaynakları üzerinde durulmuştur. 468 madde başı içeren sözlükte Doğu Türkçesi madde başları, önce Arap sonra da Latin harfleri ile yazılmıştır. Madde başlarının karşısına yine önce Arap sonra da Latin harfleriyle Farsça ve Osmanlı Türkçesi karşılıkları yazıldıktan sonra Latince açıklama verilmiştir. Latince açıklamadan sonra da madde başı sözcüğün alındığı kaynak belirtilmiştir. Bazı madde başlarının ardından madde başı sözcüğün alındığı cümle veya beyit, önce Arap sonra Latin harfleriyle yazılmış ardından da Latinceye tercüme edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Latince, Doğu Türkçesi, sözlük, sözlükçülük.

EASTERN TURKISH - LATIN DICTIONARY: VOCABULARIUM LINGVAE GIAGATAICAE SIVE IGUREAE (LEXICO CIAGATAICO)

ABSTRACT

In this study, *Vocabularium Linguae Giagataicae sive Igureae (Lexico Ciagataico)*, the first Eastern Turkish (Chagatay) dictionary prepared by Europeans, is introduced. In the study, information is given about the Eastern Turkish dictionaries prepared in Europe, the manuscript containing *Vocabularium Linguae Giagataicae sive Igureae*, the first works in which Turkish is written in Latin letters, the transcription system, content and sources of *Vocabularium Linguae*

¹ Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği,
Arş. Gör. samet.onur.yoruk@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8675-9840>

Giagataicae sive *Igreae*. In the dictionary containing 468 headwords, Eastern Turkish headwords were written first with Arabic and then Latin letters. Opposite of the headwords, the Persian and Ottoman Turkish equivalents were written first in Arabic then Latin letters, and after that Latin explanations were given. The source from which the headword is taken is shown after the Latin explanation. In some examples, the sentence or couplet from which the headwords were taken was first written in Arabic, then in Latin, and then translated into Latin.

Keywords: Latin, Eastern Turkish, dictionary, lexicography.

GİRİŞ

15. yüzyıldan itibaren bilhassa Nevâyi'nin eserlerinin anlaşılması için Türkistan'da, İran'da, Hindistan'da ve Anadolu'da bazıları Doğu Türkçesinden Farsçaya bazıları da Doğu Türkçesinden Batı Türkçesine çok sayıda sözlük hazırlanmıştır. 19. yüzyıldan itibaren Batılıların da Doğu Türkçesiyle ilgilenmeye başladıkları görülmektedir. 1877 yılında Macaristan'a giden Şeyh Süleyman Efendi, Doğu Türkçesi bildiği için burada büyük ilgi görmüş ve *Lugat-ı Çağatay ve Türki-yi Osmânî*'nin manzum mukaddimesinde 19. yüzyıl Avrupa'sında Doğu Türkçesine karşı duyulan ilgiyi "Çağatay Türkîsiniñ râğıbı köp" şeklinde ifade etmiştir (Durgut, 1995, s. vi). Avrupa'da 19. yüzyıldan itibaren artan bu ilginin neticesinde muhtelif Batı dillerinde çok sayıda Doğu Türkçesi sözlüğü hazırlanmıştır. Çalışmamızda, Batılılar tarafından hazırlanan ilk Doğu (Çağatay) Türkçesi sözlüğü olan ve Zenker'in *Türkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch* adlı sözlüğünde de kaynak olarak kullanılan *Vocabularium Linguae Giagataicae sive Igreae (Lexico Ćiagataico)* adlı sözlük tanıtılmıştır.

1. AVRUPA'DA HAZIRLANAN DOĞU TÜRKÇESİ SÖZLÜKLERİ

Avrupa'da Doğu Türkçesi sözlüğü hazırlama girişiminde bulunan ilk müsteşrik Etienne-Marc Quatremère olmuştur (Eckmann, 1988, s. 230). 15 yıl boyunca Doğu Türkçesi üzerine araştırmalar yapan ve dil malzemesi toplayan Quatremère, 3 ciltlik bir Arapça-Farsça-Doğu Türkçesi sözlük yazmayı planlamış ancak bu eseri neşredmeden vefat etmiştir. Quatremère'in vefatından sonra Doğu Türkçesi sözlüğü için hazırlanmış olduğu notlarının da içinde bulunduğu kütüphanesi, Bavyera Kralı tarafından saray ve hükümet kütüphanesi hesabına satın alınmıştır (Thury, 1906, s. 227). Quatremère'in malzemesi daha sonra Zenker tarafından kullanılmıştır. Zenker'in ilk fasikülü 1862 yılında yayımlanan *Türkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch* adlı

sözlüğünde hem Doğu Türkçesinin hem de Batı Türkçesinin söz varlığına yer verilmiştir. Zenker'in sözlüğünde Doğu Türkçesi maddeler için kaynak olarak *Abuşka Lügati, Senglah, Lügat-i Türki* (Kalküta sözlüğü), *Hulâsa-yı Abbâsî, Mukaddimetü'l Edeb, Ferheng-i Vaşşâf*, Giganov'un *Slovar'rossoysko-Tatarskiy* adlı sözlüğü, Muhammed Gali Mahmudov'un *Tatar Sözlüğü*, Salihcan Kuklaşev'in *Tatarca Anotoloji'si* ve Quatremère'in yukarıda değindiğimiz notları kullanılmıştır. Zenker'in sözlüğünde Doğu Türkçesi maddeler için bunların dışında kullandığı bir kaynak daha vardır: *Vocabularium Linguae Giagataicae sive Igreae*. Zenker, sözlüğünün kaynaklarını saydığı bölümde *Vocabularium Linguae Giagataicae sive Igreae*'den şu şekilde bahsetmektedir: “ ... le manuscrit du *Vocabularium linguae Iguricae sive Giagataicae* de la bibliotheque de l'universite de Leipzig, provenant de la succession de M. de Hammer Purgstall² (Hammer Purgstall'dan Leipzig Üniversitesi Kütüphanesine intikal eden el yazması *Vocabularium linguae Iguricae sive Giagataicae*) ... ” (Zenker, 1862, s. IX). Zenker, *Vocabularium Linguae Giagataicae sive Igreae*'deki madde başlarını VL kısaltması ile sözlüğüne dahil etmiştir (Zenker, 1862, s. X). Zenker tarafından *Vocabularium Linguae Giagataicae sive Igreae*'den faydalanıldığı açıkça belirtilmesine rağmen bu sözlük, araştırmacıların dikkatini çekmemiştir. Doğu Türkçesi sözlükler ve Türkçe-Latince sözlükler üzerine hazırlanan bibliyografik çalışmalarda da *Lexico Ćiagataico*'dan bahsedilmemektedir (Eren, 1950; Thury 1906; Rahimi, 2014; Rahimi, 2018; İnce ve Akça, 2018; Nalbant, 2017). Vollers katalogu ve Hammer'in eski kütüphane kayıtları dışında

² Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, Graz'da vilâyet idaresinde görevli önemli bir memurun oğlu olarak dünyaya gelmiştir. 1789'da Viyana'da Orientalische Akademie'ye giren Hammer, burada tercüman olarak yetiştirilmek üzere on yıl tahsil görmüştür. 1799'da İstanbul'a diplomatik görevle tercüman olarak gönderilmiştir. 1802'de Baron Stürmer'in maiyetinde sefâret sekreteri olmuştur. Bu uzun ikamet Hammer'e Osmanlı Devleti'ni ve Mısır'ı tanıma, yaşayan dille temas ve birçok eser toplama imkânı vermiştir. İstanbul'daki ikameti, 7 Mayıs 1806'da Boğdan'daki Yaş şehrine Avusturya konsolosu olarak tayiniyle son bulmuştur. Bir yıl içinde diplomatik mesleği sona ermiş ve bundan sonra tercümanlık göreviyle kaldığı Viyana'da nâdiren resmî gezilerle Avrupa merkezlerine çıkmıştır. Bu uzun Viyana ikameti onun için verimli çalışmalarla geçen bir dönem olmuştur. Ülkesinde saray müşavirliği yapmış, imparatorluk akademisine başkan seçilmiştir. 1835'te politikayı bırakıp kendini tamamen tarih çalışmalarına vermiştir. Araştırmaları ile sadece Osmanlı Devleti'nin ve Doğu'nun tarihçiliğinde yeni bir dönem başlatmakla kalmayan; İran, Türk ve Arap edebiyatlarından yaptığı çevirilerle Goethe başta olmak üzere Alman edebiyatını da etkileyen ve yeni bir ilham kaynağının doğmasını sağlayan Hammer 23 Kasım 1856'da Viyana'da vefat etmiştir (Ortaylı, 1997, s. 491-494).

Lexico Ğagataico'nun bulunduğu yazmadan bahsedene ulaşabildiğimiz tek kayıt Agah Sırrı Levend'e aittir. O da sözlükten değil Vollers kataloğundan hareketle yazmanın sonundaki Latince *Behrâm-ı Ğûr* tercümesinden bahsetmektedir (Levend, 1965, s. 293).

Zenker'in sözlüğünden sonra Avrupa'da hazırlanan Doğu Türkçesi sözlükleri arasında Ármin Vámbéry'nin *Ğagataische Sprach-Studien* adlı eserinin sözlük bölümü (Vámbéry, 1867), Pavet de Courteille'in *Dictionnaire Turc-Oriental*'i (Courteille, 1870), János Eckmann'ın hazırladığı *Chagatay Manual* adlı eserin sözlük bölümü (Eckmann, 1988), Jarring'ın *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary* adlı sözlüğü (Jarring, 1964) ve Bodrođligeti'nin *A Grammar of Chagatay* adlı eserinin sözlük bölümü (Bodrođligeti, 2001) sayılabilir. Bunların dışında çeşitli tarihi Doğu Türkçesi sözlüklerinin neşitleri de yapılmıştır. Bu bilgiler ışığında *Vocabularium Linguae Ğagataicae sive Iğureae* veya kısa adıyla *Lexico Ğagataico*'nun mühim bir vasfı ortaya çıkmaktadır. Yukarıda izah ettiğimiz üzere Zenker, bu sözlüğü ilk fasikülü 1862 yılında yayımlanan *Türkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch* adlı sözlüğünde kaynak olarak kullanmıştır. Bu durumda *Lexico Ğagataico*'nun yazıldığı tarih, 1862'den sonrası olamaz. Yazmanın Hammer-Purgstall'ın eski kütüphanesinde bulunmuş olması, bu tarihi en az 6 yıl daha geriye yani Hammer'in ölüm tarihi olan 1856 yılına götürür. *Lexico Ğagataico*'nun kaynakları arasındaki en yakın tarihli kaynak da Meninski'nin ilk kez 1680 yılında basılan sözlüğü olduğuna göre *Lexico Ğagataico*, 1680 - 1856 yılları arasındaki bir tarihte yazılmıştır. *Lexico Ğagataico*'nun Hammer'in eski kütüphanesinde bulunmuş olması ve Arap harfli sözcüklerin tamamen Meninski'nin transkripsiyon sistemine göre Latin harflerine aktarılmış olması, bu sözlüğün Hammer'in de 1789 - 1799 yılları arasında tahsil gördüğü Viyana Doğu Dilleri Akademisi'nde (K.K. Akademie für Orientalische Sprachen) hazırlanmış olma ihtimalini güçlü bir ihtimal olarak karşımıza çıkarmaktadır. Viyana Doğu Dilleri Akademisi'ndeki öğretmenlerin 18. yüzyılın sonuna doğru, Meninski'ye dayanan bir transkripsiyon sistemini uygulamaya koydukları bilinmektedir (Römer, 2015). Viyana Doğu Dilleri Akademisi'ndeki öğrenciler tarafından 18. yüzyılın sonlarında hazırlanan bazı el yazmalarıyla *Lexico Ğagataico* arasındaki kaligrafik benzerlik de dikkat çekicidir:

		
Viyana Doğu Dilleri Akademisi öğrencilerinden Josephus Plenck'ın 1796 yılında Osmanlı Türkçesinden Latinceye tercüme ettiği <i>Naimâ Tarihi</i> 'nin kapağı (Römer, 2015).	Viyana Doğu Dilleri Akademisi öğrencilerinden Nadásdy ve Anton Döry'nin hazırladığı, çeşitli Osmanlı dökümanlarının tercümelerini içeren 1799 tarihli yazmanın kapağı (Römer, 2015).	<i>Lexico Çiagataico</i> 'nun kapak sayfası.

2. YAZMANIN TAVSİFİ

Kapak sayfasında *Vocabularium Linguae Giagataicae sive Igreae* olarak adlandırılan yazma, Leipzig Üniversitesi Kütüphanesinin İslami Yazmalar Koleksiyonu'nda Vollers 1406 arşiv numarası ile kayıtlı bulunmaktadır. Eserin hiçbir yerinde müellifine veya telif tarihine dair bir bilgi yoktur. Joseph von Hammer-Purgstall'ın kütüphanesinde 856 arşiv numarası ile kayıtlı bulunan yazma, buradan Leipzig Üniversitesi Kütüphanesine intikal etmiştir (Hammer-Purgstall, 2018, s. 1448). Leipzig Üniversitesi Kütüphanesindeki eski arşiv numarası SS 38'dir. Karl Vollers, yazmanın iç kapağında Joseph von Hammer-Purgstall'ın eski kütüphanesinde bulunduğu dair bir ibare olduğunu belirtmektedir (Vollers, 1906, s. 365). Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi tarafından dijital ortama aktarılmayan iç kapak fotoğrafı, kendileriyle yaptığımız yazışma neticesinde tarafımıza iletilmiştir. Yazmanın kapak sayfasında "Ex bibliotheca, Josephi L. B. de Hammer-Purgstall (no. 876)" ibaresi bulunmaktadır. 326 x 211 - 225 x 93 mm boyutlarındaki yazma, toplam 146 sayfadan (73 varak) oluşmaktadır. İlk iki varak Roma rakamları ile I ve II olarak numaralandırılmıştır. I numaralı varanın her iki yüzü de boştur. II numaralı varanın A yüzüne sözlüğün adı yazılmıştır. Yazmanın boş bırakılan son varacağı da Roma rakamı ile III yazılmıştır. Bunların arasındaki varakların her sayfasının üst

kısmına 1'den 140'a kadar sayfa numaraları verilmiştir. Sözlük, 1. ve 121. sayfalar arasında yer almaktadır. Sözlüğün bulunduğu sayfalardaki yazılar, dikey konumdaki dikdörtgen cetvellerle çerçevelenmiştir. Dikey konumdaki dikdörtgen cetveller, birinin kısa kenarı diğerinin iki katı olacak şekilde dik bir çizgiyle bölünmüş ve küçük dikdörtgenlerin içine yazı yazılmamıştır. 122. sayfa boştur. 123. ve 137. sayfalar arasında Nevâyi'nin *Seb'a-i Seyyâre*'sinden Arap harfleriyle yazılmış iki bölüm ve bu bölümlerin Latince tercümeleleri yer almaktadır. Bu bölümler cetvelsizdir. 127., 128., 130., 136. ve 138. sayfalar boştur. 139. sayfada *Lexico Ćiagataico*'da kullanılan kaynakları gösteren bir liste, 140. sayfada ise Leipzig Üniversitesi Kütüphanesinin mührü bulunmaktadır. Arka kapağın iç kısmında esere Leipzig Üniversitesi Kütüphanesinde verilen eski ve yeni arşiv numaraları görülmektedir. Sözlükteki Arap harfli bölümler, nesih hatla harekesiz olarak yazılmıştır. Yazmanın tamamında siyah mürekkep kullanılmıştır. Yarı meşin yarı bez kaplı cilt içinde bulunan yazmanın eksik sayfası yoktur.

3. TÜRKÇENİN LATİN HARFLERİYLE YAZILDIĞI İLK ESERLER VE *LEXICO ĆIAGATAICO*'DA KULLANILAN TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bugünkü bilgilerimize göre, Latin alfabesi Türkçenin yazımı için ilk kez XIV. yüzyıl başlarında kullanılmıştır. Aşağı Volga bölgesinde Kumanlar arasında Hristiyanlığı yaymaya çalışan Fransiskan misyonerleri vaazlarında kullanmak üzere Türkçe öğrenmişler ve birçok dinî metni, Hristiyan dua ve ilâhîlerini Latin harfleri ile Kuman Türkçesine çevirmişlerdi. Latin harfli Türkçe metinleri içeren bu kitabın adı *Codex Cumanicus*'tur (Tekin, 1997, s. 87). Latin harfleri, Türkçenin yazımı için ikinci olarak Johann Schildtberger tarafından kullanılmıştır. Johann Schildtberger Ankara savaşında Emir Timür'e esir düşmüş ve esaretin sonunda gezi notlarını yayımladığı eserinin arkasına Hristiyan Türklerden derlediği düşünülen Doğu Türkçesi dua metninin transkripsiyonunu eklemiştir. Georgius adlı bir Macar esirinin 1481'de yazdığı *Tractatus de moribus, conditionibus et nequitia Turcorum* adlı eserde de aralarında Yunus Emre'nin manzumelerinin de bulunduğu Latin harfli Türkçe şiirler bulunmaktadır (Kartalçık, 2009, s. 367). Floransa şehrinin İstanbul balyosluğunda sekreter olarak çalışan Filippo Argenti, Galata'daki yabancı tüccarlara kılavuz olmak üzere 1553 yılında *Regola del parlare turcho* adlı küçük bir konuşma kitabı yazmıştır (Tekin, 1997, s. 90). 1522'de Guillaume Postel; *De la République des Turcs* adlı eserini yazmış, 1575'te ise bu esere "Instruction des mots de la langue turquesque les plus communs" başlıklı bölümü eklemiştir. Türkçenin

öğretimi için hazırlanan bu ekte, Türkçe sözlerin Latin harflerine transkripsiyonu da bulunmaktadır (Kartalcık, 2009, s. 368). Aynı yüzyıl içinde Avrupa’da yayımlanan bir başka Latin harfli Türkçe metin de İstanbul patriği ünlü Gennadios Scholarios’un Fatih Sultan Mehmed’in emri üzerine hazırlanmış olduğu Hristiyan İtikatnamesi’dir. Scholarios’un itikatnamesini 1455 veya 1456’da hazırladığı bilinmektedir. Bu itikatname Verroria (Karaferye) Kadısı Ahmet Efendi tarafından Türkçeye çevrilmiş, daha sonra bu Türkçe çeviri Grek harfleri ile yazılmıştır. Grek harfli bu Türkçe metinden haberdar olan Tübingen Akademisi profesörlerinden Martino Crusius da bunu Latin harflerine çevirmiş ve 1584’te yayımlanan *Turco-graeciae libri octo* adlı kitabına eklemiştir (Tekin, 1997, s. 91). Bundan sonra İtalyan Cizvit papazlarından Pietro Ferraguto (1580-1650) 1611’de *Grammatica turchesa* (Türkçe grameri) adlı bir eser yazmıştır (Tekin, 1997, s. 92). 1612 yılında, yine bir papaz olan Hieronymus Megiser, Leipzig’de *Institutionum linguae turcicae libri quatuor* adındaki Türkçe gramer kitabını yayımlamıştır (Kartalcık, 2009, s. 368). Avrupa’da Türkçenin Latin harfleriyle yazımı bu eserle birlikte az çok standartlaşmıştır. Eserde “i” ile “ı”, “u” ile “ü” ayrıt edilmemiş, “ö” ünlüsü ise “io” harf dizisi ile gösterilmiştir. Ünsüzlerden “ş” sesi, “sch”, “ç” sesi ise “tsch” harf dizileri ile yazılmıştır (Tekin, 1997, s. 93). Megiser’in gramerinden 60 yıl sonra, 1672’de, Almanya’nın Brandenburg (Köln) şehrinde Macar diplomatı Jakab Nagy de Harsány’nin *Colloquia familiaria Turcico-Latina* adlı Türkçe-Latince konuşma kitabı yayımlanmıştır (Tekin, 1997, s. 93-94). 1680’de Viyana’da yayımlanan *Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae, Institutiones* adlı Osmanlı Türkçesi grameri, Avrupa’da Türkoloji çalışmalarını başlatan ilk bilimsel eserdir. Leh asıllı Francisci M. Meninski tarafından yazılan bu eserde Türkçe sözlerin yazımı için daha sistemli ve daha bilimsel bir yöntem izlendiği görülmektedir (Tekin, 1997, s. 94). Ünlüler, “a”, “e”, “y” (ı), “i”, “o”, “ö”, “u” ve “ü” harfleriyle gösterilir. Ünsüzlerden “ç” ve “ş” aksanlı “ç” ve “ş” ile, “c” üzeri çizgili “g” ile, “hı” sesi “ch”, kalın “g” sesi “gh” ile, “y” sesi de “j” ile yazılır. Meninski ince “g” ve “k” seslerini g ve k harflerinin üzerine koyduğu küçük bir “i” harfiyle (gⁱ, kⁱ), geniz “n”sini de “n” harfinden sonra çekilmiş bir çizgi ile (“n-”) göstermiştir (Tekin, 1997, s. 94). Meninski, sözlüğünün başındaki “prooemium” adlı bölümde Arap harfli sözcüklerin okunuşu için oluşturduğu bu özel alfabeği ayrıntılı biçimde açıklamıştır (Meninski, 1680, s. X-XI). *Lexico Ciagataico*’da da Meninski’nin oluşturduğu transkripsiyon sistemi kullanılmıştır. Bununla beraber *Lexico Ciagataico*’nun yazar veya yazarlarının Doğu Türkçesinin fonetik hususiyetlerine hakim olmadıkları görülmektedir. Sözlükteki Doğu Türkçesi maddeler, yazılışlarına göre Latin harflerine aktarılmışlardır. Doğu Türkçesi

maddelerde imlâda gösterilen ünlüler, uzun ünlü olarak algılanmıştır. Bazen tonlu ve tonsuz ünsüzlerin de hatalı aktarıldığı göze çarpmaktadır:

بورون **būrūn**. ğ. adj. پیشین pīšīn. p. الرو لوان نسه ilerü olan nesne. t.

Anterior. Miri Alişir.

بولوت **būlūt**. ğ. n.s. ابر ebr. p. بولوت bulut. t.

Nubes.

كوك بولوتغه كيردى **g'ök** bülütgha g'irdi.

Coelum nubibus obtexit. Miri Alişir.

4. LEXICO ĆIAGATAICO'NUN MUHTEVASI

468 madde başı yer alan sözlükte ilk madde başı olarak *ebreş*, son madde başı olarak da *yılan* sözcükleri yer almaktadır. Sözlüğün maddeleri; Arap harflerinin sırasına göre *littera* † *elif*, *littera* ب *be*, *littera* ت *te* gibi başlıklar altında toplanmıştır. Doğu Türkçesi madde başları, önce Arap sonra da Latin harfleri ile yazılmıştır. Hemen ardından *ĉiagataico* (Çağatayca) sözcüğünün kısaltması olarak “ĉ.” yazılmıştır. Daha sonra madde başı sözcüğün türü; V. (verbum “fiil”), n.s. (nomen singularis “teklik isim”), n. propr. (Nomen proprium “özel isim”), part. praet. (participium praeteritum “geçmiş zaman sıfat-fiili”), adv. (adverbium “zarf”), adj. (adjectivus “sıfat”), pron. pers. (pronomen personale “kişi zamiri”), num. card. (numerus cardinalis “sayma sayısı”), num. ord. (numerus ordinalis “sıra sayısı”), part. (participium “sıfat-fiil”), partic. (particula “edat”), pron. (pronomen “zamir”) gibi kısaltmalarla verilmiştir. Doğu Türkçesi madde başlarının türünü gösteren kısaltmalardan sonra sözcüğün Farsça karşılığı önce Arap sonra Latin harfleriyle verilmiş, ardından da “p.” (Persicæ “Farsça”) kısaltması yazılmıştır. Farsça karşılıkları, aynı şekilde önce Arap sonra Latin harfleriyle yazılmış Osmanlı Türkçesi karşılıklar takip etmektedir. Osmanlı Türkçesi karşılıkların sonuna da “t.” (turcicæ “Türkçe”) kısaltması yazılıp hemen ardından Doğu Türkçesi madde başının Latince açıklaması verilmiştir. Latince açıklamadan sonra madde başı sözcüğün alındığı kaynak yazılmıştır. Kaynağın belirtilmediği madde başları da olmakla beraber ekseriyetle kaynak belirtilmiştir:

آت āt c. اسب esp. p. آت āt. t. Equus. Chajretül-ebrar.

Doğu Türkçesi madde başlarının karşılıklarının Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesinde ortaklaştığı durumlarda “a.” (arabicæ “Arapça”) kısaltmasının da kullanıldığı görülmektedir :

يكا ikā. c. n.s. صاحب sāhyb. a. p. t. Possesor.

تواغ tūwāgh. c. n.s. رویش rūpūs. p. نقاب nykāb. a. t. Velum. Ferh.

Bazı madde başlarında, “ ¶ ” işaretinden sonra alt maddeler yazıldığı görülmektedir:

التنج ältunġ. c. num. ord. ششم šešüm. p. آلتنجى ältinġi. t. Sextus.

¶ آلتنج آى ältunġ āj. Nom. sexti mensis anni igurei. Haġ. Chalf.

Bazı madde başlarının ardından da yine “ ¶ ” işaretinden sonra madde başı sözcüğün alındığı cümle veya beyit, önce Arap sonra Latin harfleriyle yazılmış ardından da Latinceye tercüme edilmiştir:

داغى dāghy. c. adv. نيز niz. p. داحى dachi. t. Etiam, pariter, adhuc.

¶ لكا لطفونك خوب ايسا جايمنه ظلمونك داغى خوب ilkā lutfün- chüb isā, ġiānīmgha zulmün- dāghy chüb.

Si populo tua beneficentia placet, animæ meæ vel tua quoque crudelitas placet. Miri Alişir.

Birden fazla anlama sahip olan madde başlarının karşılıkları maddeler halinde verilmiştir. Her anlam için Farsça ve Osmanlı Türkçesi karşılığında önce “i.q.” (idem quod “gibi/aynısı”) kısaltması yazılmıştır:

يل il. c. n.s.

1) i.q. مرد merd. p. كتى kısi. t. Homo, persona.

- 2) i.q. **خلى** chælk. a. p. **ئل** el. t. Populus, plebs.
3) i.q. **دست** dest. p. **ال** el. t. Manus.
4) i.q. **سال** sāl. p. **ييل** jil. t. Annus. Miri Alişir.

Aynı madde başlarının fonetik varyantları da madde başı olarak verilmiş ve karşısına “i.q. præc.” (idem quod præcedens “öncekiyle aynı”) yazılmıştır:

باتاغ bāsāgh. ć. n.s. **بيكن** peik^lān. p. **اوق دمرنى** ok demreni. t. Cuspis teli. Miri Alişir.

باتاق bāsāk. ć. i.q. præc.

Madde başı sözcüğün sözlüğün başka bir bölümünde yer alan alt maddelerde veya örneklerde geçtiği durumlarda, tüm açıklamaların sonunda “V.” (vide “bakınız”) kısaltması ile beraber gönderme yapılan maddedeki Doğu Türkçesi sözcüğün Arap harfli yazımı verilmiştir:

تاش tāş. ć. n.s. **سناك** senk^l p. **طاش** taş. t. Lapis, saxum.

¶ **توكيرمان تاشى** tig^lirmān tāşī.

Lapis molaris. Miri Alişir. V. **ايلا دورماق**

Doğu Türkçesi madde başlarına karşılık olarak verilen bazı Osmanlı Türkçesi sözcüklerin Arap ve Latin harfli yazımlarından sonra Meninski'nin sözlüğündeki gibi “vulg.” (vulgaris “sıradan”) kısaltması ile farklı bir telaffuzları verilmiştir. Halk ağzı olarak da yorumlanabilecek olan bu kısaltma, Peter Zieme'ye göre sözcüğün konuşma dilindeki telaffuzunu göstermektedir (Zieme, 1968, s. 72).

تاشقارى tāşkārī. ć. adv. **بيرون** bīrūn. p. **طشره** taşra.
vulg. dişari. t.

Foris, et foras, extra. Miri Alişir.

Sözlüğün hazırlayan kişi veya kişilerin muhtemelen ellerindeki el yazmalarındaki yanlış yazımlardan kaynaklanan bazı hatalı okumaları

da göze çarpmaktadır. Örneğin *Ferhād ü Şîrîn*'de yer alan “ağa tén pādşālık yā gedālīk / gedālīkka tén étmey pādşālık” (Alpay, 2012, s. 138) beytindeki bazı sözcükler, sözlüğe farklı biçimde alınmışlardır. Madde başı olarak verilen “**تیک** **tīk**” sözcüğünün hatalı olduğu açıktır. “**تیک** tén” olarak yazılması gereken sözcük, muhtelemen “ن” harfinin yazılmadığı veya noktasının konmadığı bir nüshadan ya da nazal n'nin sadece “ك” ile gösterildiği Batı Türklük sahasında istinsah edilmiş bir nüshadan alınmıştır:

تیک **tīk**. Ć. adj. **مانند** **mānend**. p. **بن-زر** **ben-zer**. t. Similis.

تیک تیک پادشاهی یا کدالیغ * کدالیغ تیک انتمای پادشاهی

an-a tīkⁱ pādīśāhlygh jā k'edālyg: k'edālyg tīkⁱ intīmāi pādīśāhlygh.

Ipsi et regias et mendici conditio eadem est; idemque illi est pauperis status in comparatione cum regio. Ferhād.

5. LEXICO ĆIAGATAICO'NUN KAYNAKLARI

Yazmanın sonunda “Auctores, qui in Lexico Ćiagataico citantur.” (Lexico Ćiagataico'da atıfta bulunan yazarlar) başlığı altında aşağıdaki liste verilmiştir:

فرهاد نامه	Ferhad.
خیره ابرار	Chajretül-ebrar.
میر علیشیر	Miri Alişir.
حاجی خالیفہ	Haġ. Chalf.
اسکندر نامه	Isk'ender name.
سبعہ سیزہ	Sebaai sejare.
میر حیدر	Miri Haider.
Gravius	Grav.

Sözlüğün yazar veya yazarları tarafından *Ferhād ü Şîrîn* yerine *Ferhād-nâme*, *Sedd-i İskenderi* yerine de *İskender-nâme* isimleri tercih edilmiştir. Aynı durum *Abuşka Lügati*'nin müellifinin elinden

çıkıldığı düşünülen Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu 3264 numarada bulunan nüshada da görülmektedir (Kaçalın, 2011, s. 16). *Lexico Ćiagataico*'da bazı madde başlarının altında verilen beyitlerin *Abuşka Lüğati*'ndeki örneklerle uyuşmasını da göz önüne aldığımızda, sözlüğü hazırlayan kişi veya kişilerin *Abuşka Lüğati*'nin bir nüshasından faydalandığını söylemek mümkündür:

Lexico Ćiagataico :

داغی dāghy. ć. adv. نيز nīz. p. دخی dachi. t. Etiam, pariter, adhuc.

إلكا لطفونك خوب ایسا جائیمغه ظلمونك داغی خوب ¶ *ilkā lutfūn-chüb isā, gīānīmgha zulmūn- dāghy chüb.*

Si populo tua beneficentia placet, animæ meæ vel tua quoque crudelitas placet. Miri Alişir.

Abuşka Lüğati :

dağı, dağı demekdür. Bedāyi'ül Vasat'da bir maṭla'da gelür:

éy cemāliñ gülşeni hüb u vişālin dağı hüb

élge luṭfuñ hüb ése cānımğa zulmuñ dağı hüb (Kaçalın, 2011, s. 553).

Lexico Ćiagataico :

كازندن طائوب دوكلن lebriz. p. تاشكون tāškūn. ć. adj. كازندن lebriz. p. تاشكون tāškūn. ć. adj. كازندن طائوب دوكلن lebriz. p. تاشكون tāškūn. ć. adj. كازندن طائوب دوكلن lebriz. p. تاشكون tāškūn. ć. adj.

Plenus ita, ut fluidum oras vasis superet, et effluat.

¶ كدخغه باده نری ایقینی تاشکونجه قوی ای ساقی *kædehgha bāde tirijākŷnī tāškūngia kōj ej sākŷ.*

O pocillator, tantum theriacæ vini in poculum influnde, ut oras exuberans effluat. Miri Alişir.

Abuşka Lüğati :

taşkunca, taşınca demekdür. Taşkunca dağı taşınca demek olur. Nevādirü'ş-Şebāb'da bir hüsn-i maṭta'da gelür:

kaðeħğa bāde tiryāķını taşķunca uy ēy sāķi

ki ġam zehri bile cānım toluptur belki taşıptur (Kaçalın 2011, 400).

Sözlüğün kaynakları arasında Uluğ Bey'in *Ziç-i Cedid-i Sultânî* adlı meşhur ziçi de yer almaktadır (Caferoğlu, 2000, s. 196). *Ziç-i Cedid-i Sultânî* dört kitaptan oluşmakta ve trigonometrik, astronomik, coğrafi ve astrolojik tablolar içermektedir. Birinci kitap takvim ve kronolojiye ayrılmış olup burada hicri, Yezdicerd, Selevki, meliki takvimler ile on iki hayvanlı Türk takvimi hakkında bilgi verilir. *Ziç-i Cedid-i Sultânî*'nin kronolojiye ilişkin bu ilk bölümü, Johannes Gravius tarafından 1650 yılında Londra'da Latince tercümesiyle birlikte neşredilmiştir (Unat, 2013, s. 400-401). *Lexico Ćiagataico*'da on iki hayvanlı Türk takviminde yer alan hayvanların isimleri, önce temel anlamlarıyla sonra da Türk takviminde karşılık geldikleri sıra ile açıklanmıştır. Hayvan isimlerinin Türk takviminde karşılık geldikleri sıraya dair bilgiler *Ziç-i Cedid-i Sultânî*'nin Gravius tarafından yapılan tercümesinden alınmış ve açıklamaların sonuna "grav." kısaltması yazılmıştır :

اوط ut. ć.

1) گاو ġāw. p. صخر sığhir. t.

2) n. propr. Nom. secundi anni in eyelo duodeno igureorum. grav.

پارس pārs. ć. پارس pārs. p. t.

1) n.s. Pardus.

2) n. propr. Nom. tertü anni in cyclo duodeno igureorum. grav.

Lexico Ćiagataico'da Mevlânâ Abdullah Hâtifi'nin (ö. 927/1521) bir beyitine de yer verilmiştir. Mevlana Abdurrahmân Câmî'nin kız kardeşinin oğlu olan Abdullah Hâtifi, Timürlüler devrinin sonu ile Safevî döneminin başlarında yaşamıştır. Bir divanı ve hamsesi olduğu bilinen Hâtifi'ye asıl şöhretini kazandıran eseri, hamsesinde yer alan *Timur-nâme* adlı mesnevisi olmuştur (Yıldırım, 2018, s. 241). Hâtifi'nin *Lexico Ćiagataico*'da yer alan beyiti, sözlükteki tek Farsça beyittir:

چنگای ć. n. propr.

- 1) Nom. regis Turcarum.
- 2) Nom. tribus, ex qua Timurus descendisse putatur.

در ان وقت از نسل چغتای خان * نبود آنکه بختد جهانرا امان

der ān wakt ez nesli Ğaęghætāi chān : nebūd ānkⁱ bæchśed ğihānrā āmān.

İlla tempore e stirpe Ğagatajensium non erat Chanus, qui mundo pacem reddidit. Mewlana Hatifi.

Lexico Ğagataico'ya kaynaklık eden eserlerden bir diğeri ise Meninski'nin *Thesaurus Linguarum Orientalium* (*Thesaurus linguarum orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae, continens nimirum lexicon Turcico-Arabico-Persicum et grammaticam Turcicam*) adlı meşhur sözlüğüdür. *Lexico Ğagataico*'da *Thesaurus Linguarum Orientalium*'a yalnızca *hārūt* (هاروت) maddesinde *meninsk*. kısaltmasıyla atıfta bulunulmuştur. Bununla beraber *Lexico Ğagataico*'da kullanılan kısaltmalar, transkripsiyon sistemi ve *vulğ.* kısaltmasıyla gösterilen Osmanlı Türkçesi sözcüklerin yaygın telaffuzlarının gösterildiği maddeler *Thesaurus Linguarum Orientalium*'la büyük oranda benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda *Abuşka Lügati*'yle beraber *Thesaurus Linguarum Orientalium*'un da *Lexico Ğagataico*'nun ana kaynaklarından biri olduğunu söylemek mümkündür.

هاروت *hārūt*. ć. p. n. propr. Nom. angeli corrupti, socii alterius
ماروت *mārūt* dicti : quos ambos sic describit Hafizii poeta
commentator:

هاروت و ماروت ایکی ملکدر دیار یابله برجاهده ایکی ایاقلر نندن

اصلوب قیيامته دك معذبیلر

hārūt we *mārūt* ikⁱ melek^{tür}, dijāri bābelde bir Ğiahe ikⁱ ajaklarından asylyp kyjāmete dekⁱ mu-æzzeblerdür.

Harut et Marut duo sunt angeli, quos in terram missos humanam assumssisse formam fabulantur Muhamedani, atque cum mulieribus conversando corruptos fuisse adeo, ut adulteria, et homicidia commiserint, in quoroum poenam in puteo quodam babilonico pedibus appensi, capitibus deorsum perpetuo cruciantur, et ad extremum usque iudicii diem cruciandi putantur. Meninsk.

(krş. *Thesaurus Linguarum Orientalium*, s. 5428)

Lexico Ćiagataico'da, Avrupa'da Hagi Chalfa (Hacı Halife) adıyla tanınan Katip Çelebi'ye de atıf yapıldığı görülmektedir. Uygurların sıra sayıları ile oluşturdukları ay adları, Katip Çelebi'den alınmış ve *Hağ. Chalf.* kısaltması kullanılmıştır. Bu maddelerin ikisinde arkaik özellikler göze çarpmaktadır. Eski Türkçede sıra sayıları yapan +nç ekinin bir ve iki sayılarına eklenmediği bilinmektedir. Köktürkçede birinci anlamında yalnızca *ilk(i)*, Uygurcada ise genellikle *başdınkı*, nadiren de *eñilki* sözcükleri; ikinci anlamında ise her iki dönemde de *ekinti* sözcüğü kullanılmıştır. Eski Türkçedeki sayı sisteminin değişmesiyle birlikte ilk defa *on birinç*, *on ekinç*, *yigirmi birinç*, *yigirmi ekinç* gibi sıra sayıları ortaya çıkmış ve bu da zamanla örneksime yoluyla *birinç-birinçi* ve *ikinç-ikinci* şeklinde kurallı sıra sayılarının ortaya çıkmasını tetiklemiştir. İlk defa *Divānu Lugāti't-Türk*'te madde başı olarak görülen *birinç* kelimesi, "Kuralla uygun bir kelimedir, az kullanılır" şeklinde açıklanmıştır. Kaşgarlı bu açıklamayı 11. yüzyılda, yani örneksenin etkisini göstermeye başladığı dönemde yazmıştır. Nihayet *ekinti-ikinti* sözcüğü de aynı dönemde yerini çoktan kurallı olan *ikinç* sözcüğüne bırakmış ve kendisi de *ikindi* (vakti) sözcüğünde ve *bir ikindi* söz öbeğinde "birbiri, biri ve öbürü" şeklindeki yeni anlamlarını kazanmıştır (Bacanlı, 2012, s. 78). *Lexico Ćiagataico*'daki *ikind* madde başı ve *ikinday* alt maddesinde *ikind* sözcüğünün Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesinde olduğu gibi ikinci anlamında kullanıldığı görülmektedir. Ne var ki buradaki *ikind* madde başına şüpheyle yaklaşmak gerektiğini düşünmekteyiz. *Lexico Ćiagataico*'yu hazırlayan kişi veya kişilerin Katip Çelebi'den alınan *ikinday* sözcüğünden hareketle ikinci anlamında *ikind* madde başını kurguladıkları düşünülebilir. Zira *Lexico Ćiagataico*'da yer alan başka bir madde başı olan *atğunça* sözcüğünün Osmanlı Türkçesi karşılığı olarak "olunca" sözcüğünün verilmesi de bu görüşümüzü destekler niteliktedir. *Lexico Ćiagataico*'yu hazırlayan kişi veya kişiler tarafından, yüksek ihtimalle *Abuşka Lügati*'ndeki Doğu Türkçesi *tağ atğunça* ibaresine Batı Türkçesi *şubh olunca* karşılığı verilmesinden hareketle, *atğunça* ve *olunca* arasında denklik kurulmuştur. Bu tarz hatalar, *Lexico Ćiagataico*'nun yazar veya yazarlarının Doğu Türkçesine tam olarak hakim olmadığını da göstermektedir. *ikinday* sözcüğüne dönecek olursak, bu *ikindi* ve *ay* sözcüklerinin birleşimi ile ortaya çıkmış bir birleşik sözcüktür. Baskın olan "a" ünlüsünün yanında kalan "i" ünlüsü kaynaşma neticesinde düşmüş ve *ikindi ay* > *ikinday* biçimi ortaya çıkmıştır (Coşkun, 2008, s. 58-59; Ergin, 1984, s. 51-52).

ایکند ikind. ċ. num. ord. دوم düwüm. p. ایکجی ikinġi. t.
Secundus.

ایکند آی ikindai.

nom. secundi mensis anni igurei. Haġ. Chalf.

Lexico Ćiagataico'da Katip Çelebi'ye atf yapılan ve arkaik özellik gösteren bir diğer madde başı da *bir yegminç* olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Türkçenin sayı sistemlerinden biri olan “bir üst onludan alma” sistemine göre önce birler hanesinden bir sayı, ardından istenilen onlunun bir üstündeki onlu söylenir: *eki yegirmi* “12”, *bir otuz* “21”, *altı kırk* “36” vb. Köktürk ve Eski Uygur metinlerinde görülen bu sistem, Hakaniye Türkçesi ve sonrasındaki tarihi Türk yazı dillerinde görülmemektedir (Kaymaz, 2002, s. 421). Hakaniye Türkçesinden itibaren günümüz Türk lehçelerinde görülen sayı sistemine geçilmiştir. Tenişev'e göre eski sistemden yeni sisteme geçiş, 8.-11. yüzyıllar arasında yaklaşık 2,5 asırlık bir sürede gerçekleşmiştir (Bacanlı, 2012, s. 78). Köktürk ve Eski Uygur metinlerinde görülen bu sistem günümüzde yalnızca Sarı Uygur ve Saha Türkçelerinde yaşamaktadır (Kaymaz, 2002, s. 423; Gülsevin, 1994, s. 62). *Lexico Ćiagataico*'da yer alan *bir yegminç* maddesindeki *yegminç* sözcüğünde ses değişmesi meydana geldiği görülmektedir: *yegirminç* > *yegminç*. Eski Türkçe döneminden çok sonra gerçekleşmiş olması gereken bu değişim, söz konusu “bir üst onludan alma” sayı sisteminin, edebî eserlere yansımada da bazı Türk toplulukları arasında kullanılmaya devam ettiğini göstermektedir. Sarı Uygur Türkçesinde *yegirmi* > *yegmi* değişimi gerçekleşmemiştir. Eski Türkçe *yegirmi* sözcüğü Sarı Uygur Türkçesinde *yigirmi* ~ *yigırma* biçimlerinde yaşamaktadır (Gulcalı, 2017, s. 150). Dolayısıyla *Lexico Ćiagataico*'daki *bir yegminç* örneği, “bir üst onludan alma” sayı sisteminin, Eski Türkçe döneminden sonra Sarı Uygurlar dışındaki bir Türk topluluğu tarafından da kullanıldığını veya ay adlarında dommuş olarak yaşatıldığını göstermektedir.

بیر یکمنج bir jek¹menġ. ċ. num. ord. یازدهم jāzdehüm. p.
اون بیرنجی on birinġi. t.

Undecimus.

بیر یکمنج آی bir jek¹menġ āj. Nom. undecimi mensis anni
igurei. Haġ. Chalf.

KAYNAKÇA

- Bacanlı, E. (2012). Geçmişten günümüze Türkçenin sayıları ve sayı sistemi. *Bilim ve Teknik Dergisi*. 76-78.
- Bodrogligeti, A. J. E. (2001). *A gramer of Chagatay*. Muenchen: Lincom Europa.
- Caferoğlu, A. (2000). *Türk dili tarihi II*. İstanbul: Enderun Yay.
- Coşkun, M. V. (2008). *Türkçenin ses bilgisi*. İstanbul: IQ Yayınları.
- Courteille, P. (1870). *Dictionnaire Turc-Oriental*. Paris: Impr. impériale.
- Durgut, H. (1995). *Şeyh Süleyman Efendi-i Buhari Lügat-ı Çağatay ve Türki-i Osmani (cild-i evvel) adlı eserin transkripsiyonu*. Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Eckmann, J. (1979). *Tarihî Türk şiveleri* (Mehmet Akalın, Çev.). Ankara: Sevinç Matbaası.
- Eckmann, J. (1988). *Çağatayca el kitabı* (Günay Karaağaç, Çev.). İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Eren, H. (1950). “Çağatay lügatleri hakkında notlar. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*. 8 (1-2), 145-163.
- Ergin, M. (1984). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gulcalı, Z. (2017). Sarı Uygurcadaki ses değişimleri üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 44, 121-158.
- Gülsevin, G. (1994). Göktürk Anıtları ile yaşayan üç lehçemizin (Halaç, Çuvaş ve Saha/Yakut) tarihi ilgi düzeni. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*. 38, 55-64.
- Hammer-Purgstall, J. V. (2018). Teil 3/3.2: materialien / höflechner, walter [herausgeberIn]; Wagner, Alexandra [herausgeberIn] ; Koitz-Arko, Gerit [herausgeberIn] et al. - version 2-2018. - Graz : ADEVA, 2018 / (publikationen aus dem Archiv der Universität Graz; band 46) / (quellen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark; band 30) (08.09.2019). Erişim adresi: http://gams.uni-graz.at/hp/pdf/Band_1.pdf
- İnce, Y. ve Akça, B. (2018). Osmanlı döneminde Latin harfleriyle Türkçe yazılan eserler ve yazarları. *Erdem Dergisi*. 73, 5-42.

- Jarring, G. (1964). *An Eastern Turki-English dialect dictionary*. Lund: CWK Gleerup.
- Kaçalin, M. S. (2011). *Niyâzî Nevâyî'nin sözleri ve Çağatayca tanıklar, El-Lugatu'n-Neva'iyye ve'l-İstişhadatu'l-Çagata'iyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kartalcık, V. (2009). *Geçmişten günümüze Türk dünyasında alfabe gelişimi*. In: 1st International Symposium on Sustainable Development, June 9-10, 2009, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina.
- Kaymaz, Z. (2002). Türklerde sayı sistemleri. *Türkler Ansiklopedisi* (C. 3, 419-426). Yeni Türkiye Yayınları.
- Levend, A. S. (1965). *Ali Şir Nevaî-hayati, sanati ve kişiliği* (I. Cilt.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Meninski, F. (1680). *Thesaurus linguarum orientalium. Turcicae-Arabicae-Persicae lexicon Turcico-Arabico-Persicum* (I. Cilt.). Vienna.
- Nalbant, B. (2017). Türkistan, İran, Anadolu sahası Doğu Türkçesi sözlük ve gramerleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. 14 (4), 120-147.
- Ortaylı, İ. (1997). HAMMER-PURGSTALL, Joseph Freiherr von. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 15, 491-494). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Rahimi, F. (2014). Çağatay Türkçesi ve edebiyatı üzerine bir bibliyografya denemesi. *Turkish Studies*. 9 (3), 1157-1218.
- Rahimi, F. (2018). Çağatay Türkçesi sözlükleri bibliyografyası. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*. 7, 69-104.
- Römer, C. (2016). Early transcription methods at the K.K. Akademie Orientalischer Sprachen in Vienna according to students' exercise books. (15.10.2019). Erişim adresi: <https://dighist.hypotheses.org/1171>
- Tekin, T. (1997). *Tarih boyunca Türkçenin yazımı*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Thury, J. (1915). Orta Asya Türkçesi üzerine tetkikler (Ragıp Hulusi, Çev.). *Milli Tettebbular Mecmuası*. 1 (2), 207-233.

- Unat, Y. (2013). Zic-i Uluğ Bey. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 44, 400-401). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Vámbéry, Á. (1867). *Çagataische Sprachstudien enthaltend grammatikalischen Umriss, Chrestomathie und Wörterbuch der çagataischen Sprache*. Leipzig.
- Vocabularium linguae Giagataicae sive Igreae*, Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi, İslamî Yazmalar Koleksiyonu, Vollers 1406.
- Vollers, K. (1906). *Katalog der islamischen, christlich-orientalischen, jüdischen und samaritanischen Handschriften der Universitäts-Bibliothek zu Leipzig*. Leipzig.
- Yıldırım, M. (2018). Abdullah Hâtifî'nin hayatı ve bir tarih kaynağı olarak Timurnâme'sinin değeri. *Journal of Turkology*. 28 (2), 231-254.
- Zenker, J. T. (1862). *Türkisch-Arabisch-Persisches handwörterbuch (dictionnaire Turc-Arabe-Persan)* (I. Cilt.). Leipzig.
- Zieme, P. (1968). Meninski sözlüğünün dili üzerine. *XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1966 içinde* (71-75). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TIPKIBASIM

